

PERSEUS

Perseus byl v antice zobrazován prostřednictvím celé řady obrazových typů (Roccas 1994). Vůbec nejrozšířenější, který převzala i poantická Evropa, zobrazuje hrdinu jako vítěze pozdvihujícího do výše buď Medusinu hlavu, nebo svůj meč. Tomuto obrazovému typu se bude věnovat první podkapitola tohoto oddílu nazvaná *Vítěz*. Hrdina byl v antickém umění také zobrazován v neobvyklých situacích, které nám umožňují zpřesnit představu o tom, jak byl Perseus v antice vnímán. O obrazových typech tohoto druhu bude řeč v dalších třech podkapitolách: *Hrdina v zrcadle*, *Meditující hrdina* a *Nepřítel Dionýsa*. Většina těchto obrazových typů se dochovala jenom v několika exemplářích, takže je jejich interpretace obtížná. Dokazují nám však mimo jakoukoli pochybnost, že Perseus antické Řeky a Římány velice zajímal a zjevně o něm často přemýšleli.

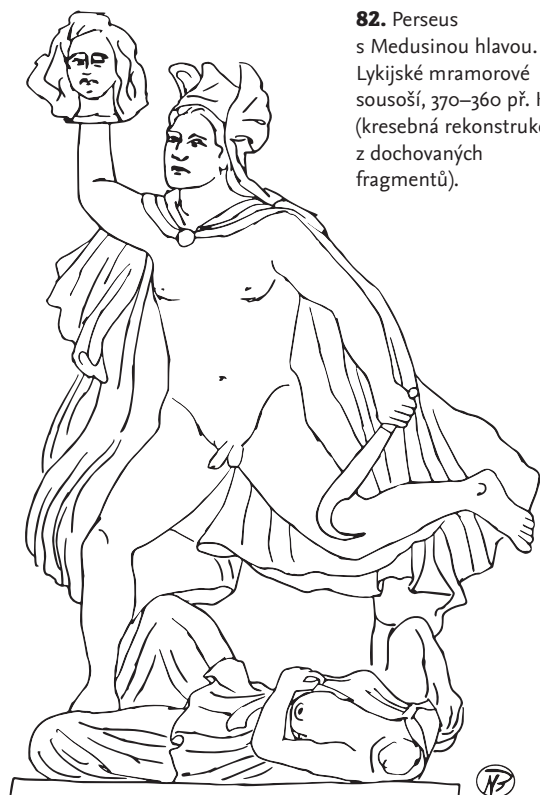
Vítěz

Nejrozšířenější obrazový typ Persea zobrazuje hrdinu s uťatou hlavou Medusy, kterou vítězně pozdvihuje. Nejednalo se vlastně o ilustraci mýtu o Perseovi, protože podle literární i obrazové tradice hrdina musel ihned po stětí nestvůry prchnout. V situaci, kdy ho pronásledovaly Medusiny sestry, nepřicházelo v úvahu, aby se zastavil. V takové chvíli by se jenom blázen předváděl se svojí trofejí. Obrazový typ vítězného Persea neodkazuje na konkrétní okamžik v jeho životě, ale mýtus shrnuje a hrdinu oslavuje.

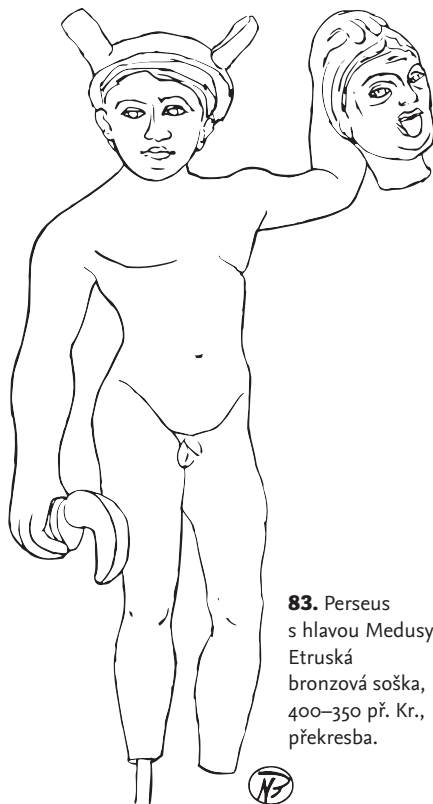
Pausanias ve své *Cestě po Řecku* uvádí, že na athénské Akropoli spatřil „Myronova Persea vykonavšího čin s Medusou”.¹⁰⁸ Šlo tedy zjevně o sochu Persea s uťatou hlavou Medusy (Langlotz 1960). Myrona proslavily sochy zvířat, takže by bylo nepřekvapilo, kdyby vytvořil první trojrozměrnou verzi Medusiny hlavy s hady místo vlasů. Myron proslul rovněž mistrným vyjádřením pohybu lidského těla, což dokázal například na své soše *Diskobola*, takže jeho Perseus byl s největší pravděpodobností také zobrazen v prudkém pohybu. Tomu odpovídá sochařský typ široce rozkročeného nebo běžícího Persea pozdvihujícího Medusinu uťatou hlavu pravíci do výšky. Myronův Perseus byl nepochybně z bronzu, který umožňoval zobrazit jakoukoli pozici lidského těla. Originál sochy ani žádná její římská kopie se však nedochovaly.

O autorství a podobě modelu pro pozdější zobrazení vítězného Persea s hlavou Medusy nebudeme mít patrně nikdy jistotu, o úspěšnosti tohoto výtvoru však není nejmenších pochyb. Schopnost oslovit diváka tento obrazový typ neztratil dodnes a všichni jej známe jako obraz souhvězdí Persea. Poprvé je vítězný Perseus doložen ve 4. století před Kristem a od té doby

108 Pausanias, *Cesta po Řecku*, 1, 23, 7.

82. Perseus s Medusinou hlavou. Lykijské mramorové sousoší, 370–360 př. Kr. (kresebná rekonstrukce z dochovaných fragmentů).

83. Perseus s hlavou Medusy. Etruská bronzová soška, 400–350 př. Kr., překresba.

se s ním znovu a znovu setkáváme v řeckém a později v římském umění. Najdeme jej v monumentálním umění, na vázách, drobných soškách, mincích, prstenech či amuletech. Je to jeden z vůbec nejrozšířenějších obrazových typů, který hladce překračuje hranice mezi kulturami i historickými epochami. V 16. století rychle zdomácněl i v renesančním výtvarném umění a v následujících staletích se k němu umělci znovu a znovu vraceli.

Vzápětí po svém vzniku se obrazový typ vítězného Persea rychle rozšířil i za hranice Řecka. Již v první polovině 4. století před Kristem jej najdeme v Lykii. Sousoší v Lykii zobrazuje běžícího Persea s hlavou Medusy ve zdvižené ruce, u jeho nohou leží Medusino bezhlavé tělo (82). Na tomto výjevu byl zjevně zkombinován Perseus prchající před Gorgonami a hrdina zdvihající triumfálně hlavu Medusy nad hlavu. Socha se stala součástí výzdoby hrobky místní královské dynastie, Perseus byl na vrcholu štítu budovy a na obou koncích po stranách byly postavy běžících Gorgon. Král, pro kterého byla hrobka zbudována, se tak stylizoval jako druhý Perseus. Ve stejné době se vítězný Perseus objevil i v Etrurii. Etruská soška Persea má na hlavě okřídlenou čapku a v pravé ruce drží harpe, Medusa má vyplazený jazyk, ale jinak má lidský obličej (83). Historický význam sošky tkví v tom, že byla ve sbírce rodu Medici a posloužila jako vzor pro Celliniho Persea (227).

Zobrazení triumfujícího Persea nacházíme často na antických mincích z doby římského císařství (84). Perseus je tu zobrazen nahý s pláštěm přehozeným přes záda, takže celé jeho tělo je odhalené, čímž je charakterizován jako mytický hrdina. V levici drží velkou harpe, v pravé ruce uťatou hlavu Medusy. Obrazový typ má na mincích celou řadu variant: hrdina může Medusinu hlavu držet v pravici zdvižené nebo spuštěné dolů, může se dívat stejným směrem jako Medusa nebo na druhou stranu (Roccas 1994, č. 61–62). Skutečnost, že v římském umění tento obrazový typ existoval i v monumentální podobě, dokazuje socha z Ostie. Na tomto sochařském díle zaujme krásná Medusina tvář s přivřenýma očima naznačujícíma, že se jedná

85. Perseus s hlavou Medusy z Ostie. Mramorová římská kopie řeckého originálu, kolem 150 po Kr., překresba.

84. Perseus s Medusinou hlavou. Mince římského císaře Galliena (260–268 po Kr.) ražená v Ikonionu (v maloasijské Lykaonii), překresba.

86. Perseus s hlavou Medusy. Římská nástěnná malba, před 79 po Kr., překresba.

87. Medusa. Rytina na rubu bronzového zrcadla z řecké jižní Itálie, 500–480 př. Kr., překresba.

88. Perseus, Athéna a Hermes pozorují hlavu Medusy. Etruské bronzové zrcadlo, 400–350 př. Kr., překresba.

o mrtvou hlavu (85). Perseus se přesto dívá na opačnou stranu, aby ho mrtvá Medusina hlava nezabila.

V přepychové vile ve Stabíích najdeme v jedné místnosti dvojici Persea a Ifigenie (86). Obá pozdvihují své trofeje, hlavu Medusy a kultovní sochu ukořistěnou v Chersonésu Taurském. Na stropě je bohyně vítězství Victoria s palmovou ratolestí. Ifigenie a Perseus jsou tedy zobrazeni jako vítězové, kteří své trofeje získali díky přízni bohů.

Vůbec nejrozšířenějším obrazovým typem Persea byl hrdina s hlavou Medusy ve svěšené ruce, který pozdvihuje nad hlavu meč, jímž svůj čin vykonal. Za svoje rozšíření vděčil tomu, že se stal vzorem pro zobrazení souhvězdí Persea. Patrně již ve 4. století před Kristem v této roli vstoupil do řeckých astronomických traktátů. Díky těmto ilustracím triumfující Perseus přežil zánik antického světa, takže nikdy nezamizel z evropského kulturního horizontu.

Hrdina v zrcadle

V mýtu o Perseovi hraje zrcadlení důležitou roli, nijak proto nepřekvapuje, že zobrazení inspirovaná tímto mýtem najdeme i na antických zrcadlech. Jejich řada začíná již na počátku 5. století před Kristem. Na zrcadle z řecké jižní Itálie najdeme hlavu Medusy s vousy a hady místo vlasů (87). V antice znali pouze bronzová zrcadla, jejichž hladký a naleštěný líc sloužil jako odrazová plocha. Obrácená strana bronzového zrcadla mohla být zdobena rytinou nebo reliéfem.¹⁰⁹ Odpudivá tvář Medusy, kterou najdeme na rubu zrcadla, se používala jako magický ochranný prostředek, takže zobrazení mohlo majitelku zrcadla ochránit před uhranutím. Mohla to však být také zábavná hříčka. Když se žena dívala do zrcadla, pro

109 Zrcadla znali už Mykéňané, kteří je převzali od svých východních sousedů. Na řecké půdě se po několik století trvajícím přestávce znovu objevila v době, kdy se tu poprvé setkáme s mýtem o Perseovi a Meduse, okolo roku 700 před Kristem.

příchozího se proměnila v Medusu, protože na místě její hlavy viděl rub zrcadla s obrazem Medusy. Je třeba znovu a znovu zdůrazňovat, že to, co my dnes známe jako vzácná umělecká díla vystavená v prosklených skříních v muzeích a galeriích, mělo původně sloužit a bavit.

Motiv zrcadlového obrazu netvorovy tváře se v literární tradici objevuje již v 5. století před Kristem,¹¹⁰ ale ve výtvarném umění se s ním setkáme až v následujícím století. Ve 4. století před Kristem vedle Perseova souboje s Medusou a útěku před Gorgonami sledujeme zobrazení toho, co následovalo. Perseus je již se svojí trofejí v bezpečí a společně se svými božskými společníky si prohlíží její obraz, který se zrcadlí na štítu nebo na vodní hladině. Na etruské rytině z první poloviny 4. století před Kristem stojí uprostřed Athéna s aigidou přes prsa a kopím v levé ruce (88).

Ve zdvižené pravici drží hlavu Medusy, která vypadá jako dívka, nemá hadí vlasy a její tradiční podobu připomíná jenom nehezky kulatý obličej. Po stranách sedí Perseus s harpe v ruce a Hermes s kaduceem. Všichni tři hledí dolů a soustředěně pozorují obraz Medusiny hlavy na vodní hladině. Předmět, který rytina zdobí, úzce souvisí s jejím námětem, je totiž na rubu bronzového zrcadla. V etruském zrcadle s Perseem tedy jeho majitelka pozorovala svůj vlastní obraz, zatímco na rubu si hrdina, Athéna a Hermes prohlíželi zrcadlový obraz Medusiny hlavy.

Autor rytiny na etruském zrcadle kompozici převzal z apulské vázové malby, kde se podobné výjevy často objevují ve 4. století před Kristem. Výjevy byly patrně inspirovány apulskou divadelní hrou, která tu měla premiéru

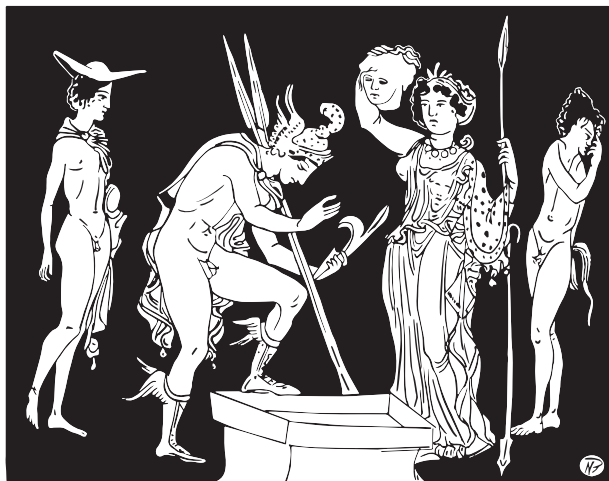

89. Athéna ukazuje Perseovi obraz Medusiny hlavy na svém štítě. Řecká malba na keramické váze (detail), 400–375 př. Kr., překresba.

90. Athéna ukazuje Perseovi obraz Medusiny hlavy na hladině studánky. Řecká malba na keramické váze, 400–375 př. Kr., překresba.

110 Ferekydes zl. 11 Fowler (Apollodoros, Knihovna, 2, 4, 3).

91. Athéna ukazuje Perseovi obraz Medusiny hlavy na hladině vody ve studni. Řecká malba na keramické váze, 380–360 př. Kr., překresba.

92. Athéna ukazuje Perseovi obraz Medusiny hlavy na štítě. Řecká malba na keramické váze, 400–375 př. Kr., překresba.

na začátku století. Medusa má vždy obličej krásné dívky a jeho obraz je vždy zobrazený správně, tedy vertikálně převrácený. Medusina tvář však vypadá v obou případech stejně, hlavu i její obraz vidíme zepředu. Originál i jeho obraz nejsou z tohoto světa, v obou případech se jedná o zjevení.

Na malbě ze začátku 4. století před Kristem experimentuje Athéna s hlavou mrtvé Medusy na svém štítě (91). Nalevo je Perseus s čapkou neviditelnosti a okřídlenými botami, napravo stojí Hermes a opírá se o svoji berlu. Přestože má Medusa oči zavřené, všichni dávají pozor, aby se dívali

pouze dolů, na zrcadlově převrácený obraz Medusiny hlavy na štítě. Ten je současně předznamenáním budoucí podoby Athénina štítu – po skončení svých dobrodružství hrdina Medusinu hlavu věnoval bohyni a ta si ji natrvalo upevnila na svůj štít.

Hlavu Medusy může držet buď Perseus, nebo Athéna, malíři také omeňují obrazovou plochu. Mohou se například na hlavu dívat na hladině studánky, vedle níž je štít, na kterém Athéna sedí (90). Perseus charakterizovaný čapkou neviditelnosti na hlavě a harpe se ale také může dívat do studny (91). Zdvihá překvapeně pravici na znamení úžasu z toho, co uviděl na vodní hladině. Napravo, za Athénou s Medusinou hlavou v ruce, stojí satyr s odvrácenou hlavou. Malíř tím naznačil, jak akutní byla hrozba smrti pro toho, kdo se na Medusinu hlavu přímo podíval. Satyři byli totiž v antickém Řecku známí svou zvědavostí. Byli to proslulí voyeurů, které v jejich vizuální náruživosti mohla zastavit jediná věc, Medusina hlava.

Malíři zdůrazňují, že se prohlížení hlavy protáhlo, jeho účastníci sedí

nebo se o něco opírají. Na jedné malbě se Perseus opírá levicí o sloupek (92). Paži má kvůli pohodlí položenou na smotaném plášti a obdobně je zobrazený i Hermes. Obraz je zajímavý rovněž tím, že Athéna již má Medusinu hlavu na aigidě přehozené přes hrud. Uťatou hlavu tak vidíme třikrát a ve třech různých funkcích: je tu jednak její skutečná podoba, její obraz na štítě a najdeme ji také na Athénině aigidě. Athéna se později zobrazovala také se štítem, v jehož středu byla hlava Medusy. Zobrazení tedy můžeme

interpretovat i tak, že Athénina aigis i její štít k sobě od počátku přitahovaly Medusinu hlavu, která se měla stát jejich trvalou součástí. Apulské výjevy ze 4. století před Kristem, na nichž je zobrazen zrcadlíci se obraz Medusiny hlavy, ohlašují zásadní proměnu vyprávění o Perseovi. Válečníka nahradil výzkumník, kterého školí Athéna, bohyně moudrosti.

V římských výjevech inspirovaných Perseovým mýtem, se dostává do popředí Andromeda. Ve výjevech zobrazujících Persea studujícího hlavu Medusy nahradila Athénu zachráněná princezna. Na těchto výjevech sedí Andromeda na břehu moře s Perseem s hlavou Medusy ve zdvižené ruce tak, aby se mohla na vodní hladině odrážet. Hlavu vždy drží Perseus, takže je to on, kdo ji Andromedě ukazuje. Jako by se tyto výjevy staly další sekvencí Perseovy vědecké kariéry – byl Athénou vyškolen, aby získané vědomosti předával dál. Obrazový typ najdeme na mozaikách, gemách, lampách a v nástěnném malířství. V Pompejích a Herculanu se opakovaně setkáváme s variací na jednu a tutéž kompozici, tudíž se předpokládá, že reprodukuje ztracený originál z helénistického Řecka. Ten byl zjevně považován za mistrovské dílo, a proto tolik pompejských občanů toužilo mít příbytek vyzdobený reprodukcí právě tohoto obrazu.

Výjevy jsou si podobné, ale nejsou stejné, téma se obměňuje zejména tím, kam a na koho se účastníci dívají. Mohou se oba dívat dolů, na vodní hladinu u svých nohou, na níž se odráží hlava Medusy, kterou drží Perseus ve zdvižené ruce nad jejich hlavami (93). Prakticky stejná kompozice však může dostat zcela jiný význam, když se Perseus a Andromeda dívají na sebe, zatímco se dole na hladině odrážejí obrazy všech tří hlav (94). V tomto případě to vypadá spíše tak, že si Medusa na vodní hladině prohlíží obraz Perseovy a Andromediny hlavy. Perseus má u boku meč, na který upozorňuje tak, že na něm má položenou levici. Rukojeť meče je ve středu kompozice a spojuje zobrazený děj s tím, co mu předcházelo – nejen s osvobozením Andromedy, ale i se stětím Medusy.

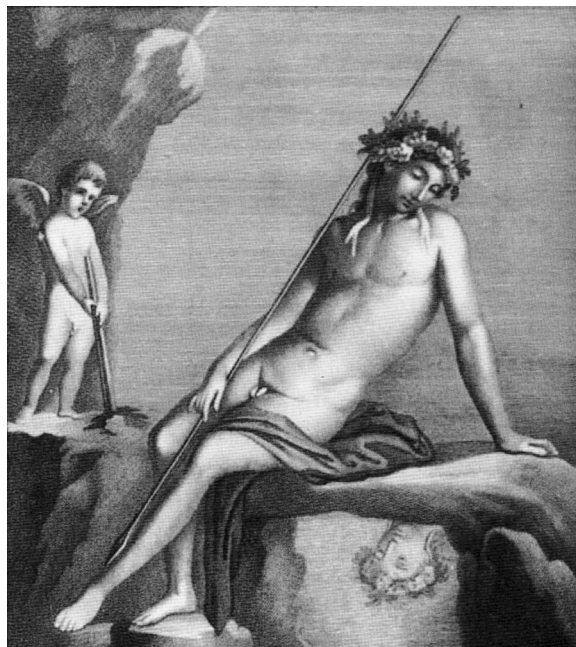
Výjevy s Perseem a Athénou experimentujícími s Medusinou hlavou i výjevy zobrazující v obdobné situaci Persea a Andromedu nemají žádné literární předlohy. Literární podobu dostal však mýtus o Nar-kissovi, v němž najdeme podobné téma. K literárnímu

93. Perseus ukazující Andromedě hlavu Medusy v moři. Kresba podle římské nástěnné malby, před 69–79 po Kr.

94. Perseus ukazuje Andromedě hlavu Medusy, ve vodě se odráží i hlava Persea a Andromedy. Kresba podle římské nástěnné malby, před 69–79 po Kr.

95. Narkissos se dívá na svůj obraz v tůni, za ním Amor obrací zapálenou pochoděň k zemi na znamení smutku. Rytina podle římské nástěnné malby z doby 69–79 po Kr.

dianus okolo roku 400 po Kristu napsal, že se Narkissos narodil pod Helikonem a utrápil se láskou k helikonskému prameni.¹¹³ O dvě století dříve proslulou Narkisovu studánku navštívil Pausanias. Shmul stručně tradiční verzi mýtu, ale odmítl ji – člověk, který je dost starý na to, aby se zamiloval, nemohl být tak naivní, aby považoval zrcadlení za skutečnost. Podle Pausania je pravděpodobnější jiná verze, podle níž měl Narkissos sestru dvojče, kterou miloval. Když zemřela, chodil se do studánky dívat na svůj vlastní obraz, v němž viděl svou sestru.¹¹⁴

Mýtus o Narkisovi byl mýtem o Perseovi nepochybně inspirován. Mýty spojuje motiv odraženého obrazu a pohled, který rozhoduje o životě a smrti. Děje těchto příběhů jsou v tomto ohledu zrcadlově převrácené. Perseus se podíval na obraz Medusy, díky čemuž se neproměnil v kamennou sochu. Narkissos svůj vlastní obraz zaměnil za skutečnost, takže se stal neživým obrazem. Splynul se svým obrazem tak dokonale, že z jeho těla vyprchal život. Oba mýty souvisejí s Helikonem. Medusin potomek, kterému dal život Perseus, na této hoře vytvořil pramen umělecké inspirace. Jeho voda dala život vymyšleným slovům a tvarům, v uměleckých dílech mohou tak žít věčně. Protějškem životadárného pramene Hippokrene je smrtící pramen,

zpracování tohoto mýtu došlo možná už v pozdně helénistickém Řecku.¹¹¹ Poantická Evropa znala mýtus o Narkisovi z Ovidiových *Proměn*. Mladík zde odmítá lásku dívek i chlapců a za jeho koncem stojí zhrzený milenec, kterého vyslyší mocná Nemesis. Ať už Narkissa vytvořili řečtí básníci nebo Ovidius, v císařském Římě to byl velmi oblíbený mytický hrdina. Výjev s nešťastným lovcem shlížejícím se ve svém obraze byl jedním z vůbec nejčastěji zobrazovaných mýtů na stěnách pompejských domů, kde se jich dochovalo celých čtyřicet pět (95). Pompejské malby se tak těsně drží Ovidiova textu, že je můžeme považovat za jeho ilustraci.¹¹²

V antickém Římě měl mýtus o Narkisovi, stejně jako všechny ostatní mýty, několik variant. Důležitou roli v nich hraje Helikon, kam byl mýtus situován, a pramen, který se stal hrdinovi osudným. Claudianus

111 P. Oxy. LXIX 4711.

112 Ovidius, *Proměny*, 3, 339–510.

113 Claudianus, *Únos Proserpiny*, 2, 132–135.

114 Pausanias, *Cesta po Řecku*, 9, 31.

u kterého zemřel Narkissos, protože neživý obraz na jeho hladině považoval za skutečnost.

Motiv Perseova pohledu na zrcadlový obraz Medusy se v literární tradici objevil ve druhé čtvrtině 5. století před Kristem, tedy současně s její proměnou z monstra v krásnou dívku, což nebyla náhoda. Od nejstarších zobrazení odraženého obrazu Medusiny tváře, která známe ze 4. století před Kristem, až do konce antiky patří tvář vždy krásné dívce. Současně těmito dvěma inovacemi Perseova mýtu vzrůstá role Athény. Jak by Perseus dopadl, kdyby po jeho boku nestála, ukazuje mýtus o Narkissovi. Jestliže Narkissos byl schopný se zamilovat do svého vlastního obrazu, tím spíše by se Perseus mohl zamilovat do spící a zdánlivě bezbranné dívky. Athéna však dohlédla na to, aby se Perseus nenechal ošálit. V žádném literárním textu ani na žádném obraze nemáme doloženo, že by se Perseus nad Medusou smíloval.

Athéna hrdinovi nejen poradila, jak Medusu zabít, ale také mu umožnila, aby si ji potom pořádně prohlédl. Perseus pohledem na obraz Medusiny tváře dokončil její pokoření. To by vysvětlovalo ústřední roli Athény, která byla Medusinou úhlavní nepřítelkyní. Od 5. století před Kristem triumfuje Perseus nad Medusou nejenom tím, že jí setne hlavu, ale také se jako jediný smrtelník podívá na její tvář, i když jen v zrcadle. V antickém Řecku chodily ženy na veřejnosti s tváří zahalenou, uvidět ženinu tvář mohl jenom muž, který ji vlastnil, což byl zpravidla nejprve otec a potom manžel. Hrdina dovedl podmanění Medusy do konce teprve tím, že se podíval na její tvář.

96. Perseus medituující nad obrazem Medusiny hlavy. Římská gema, 1. stol. př. Kr. – 3. stol. po Kr., překresba.

Meditující hrdina

Od 1. století před Kristem je na římských gemách ztvárňován Perseus pozorující zrcadlový obraz hlavy Medusy. Hrdina charakterizovaný harpe je zobrazen ve velmi nezvyklém postoji (**96**). Stojí v kontrapostu a jednu ruku s hlavou Medusy má zdviženou a ohnutou tak, že hlava nestvůry je za Perseovou hlavou. Tato póza měla zajistit, aby Perseus smrtonosnou hlavu ani koutkem oka nezahlédl a neproměnil se v kamennou sochu. Před Perseem leží na zemi štít, na němž je obraz Medusiny hlavy, který hrdina pozoruje. Hlava Medusy je často na stejné straně jako harpe, nástroje, jímž byla setnuta. Na chalcedonové gemě k ní směřuje hrot harpe, jako by to bylo ukazovátko, kterým hrdina na svoji trofej upozorňuje (**97**).

